9. Pavlov S. V., Mezentsev K. V., Lyubimtseva O. O. Geografiya religiy. – K., 1998.

10. Religieznavstvo: predmet, struktura, metodologiya / Za red. prof. A. Kolodnogo ta prof. B. Lobovika. – K., 1998.

11. Relihiya i tserkva v ukrayins'komu suspil'stvi: sotsiolohichne doslidzhennya–2017 // Tserkva, suspil'stvo, derzhava u protystoyanni vyklykam i zahrozam s'ohodennya (informatsiyni materialy).– http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Religiya.pdf

Grinko E. A., *PhD, Assistant Professor of philosophy of Kyiv National University of building and architecture (Ukraine, Kyiv), grinkoalena2017@gmail.com*

Religion and Modern Ukrainian Society

For a thousand years the religious factor has been playing an important part in the development of the world. That's why it is natural the discussion of influencing religion on social processes in modern Ukraine and the role of church in the development of Ukrainian political nation.

Analyzing the character of the religious factor on social processes in Ukraine it is worth to take into consideration its polyconfession. To the considerable extent the regions. The significant problem is the presence conflictogene factors in the field of interconfessional relations & significant politization of religious media.

Besides, the reinforcement of the role of religious factor in the life of socium forms preconditions to its crericalization, reinforcement to noncult foming functioning of religious structures. Religion & its institutions may play positive role in the life of socium. In this sense it is very important maximal assistance of the state to the process of giving to religious organizations the traits of valuable sef–regulated subjects of social life.

Keywords: *society, the religious factor, religious institutions, atheism, confessional, conflict factors, regionalization, ethnic religious groups, clericalization.*

* * *

УДК 291.7

Несправа М. В.,
кандидат філософських наук, доцент
кафедри соціальних дисциплін, Дніпропетровський
державний університет внутрішніх справ
(Україна, Дніпро), n.nesprava@gmail.com

Терористична організація «Ісламська держава»: релігієзнавчий аспект

Метою даного дослідження є отримання даних щодо релігійної компоненти діяльності терористичної організації «Ісламська держава» за допомогою таких методів, як аналіз та феноменологія. Ватажки так званої Ісламської держави надали своїм політичним та кримінальним прагненням релігійну форму, завдяки чому змогли привернути на свій бік численні людські та фінансові ресурси. Зокрема, заклики до скоєння терактів джихадісти здійснюють, представляючи їх у формі релігійної проповіді (хутба), терористів–смертників виставляють у ролі мучеників за віру, а об'єкти терористичних атак таврують за допомогою негативних релігійно забарвлених образів на кшталт фрази «вороги Аллаха». Для виправдання вбивств використовується радикалізована ідея священної війни (джихад). Захоплені терористами землі були проголошені територією відновленої теократичної держави мусульман (халіфат). Всі ці моменти демонструють, що релігія відіграє надважливу роль в терористичної діяльності Ісламської держави. Вона служить, по–перше, засобом виправдання діяльності даної організації, по–друге, інструментом рекрутування її людських ресурсів, по–третє, засобом утримання влади в руках керманичів даної терористичної організації.

Ключові слова: *Ісламська держава, ІДІЛ, тероризм, релігієзнавство, іслам, релігія.*

Ще недавно уособленням радикального джихадізму була Аль–Каїда, втім після серйозних втрат, які понесла ця терористична організація, на перші ролі вийшла так звана Ісламська держава. Ця терористична організація є ще більш небезпечним та масштабним за своїм деструктивним впливом явищем, ніж терористи бен Ладена. Війна, теракти по всьому світу, публічні страти заложників – ось чим стала відома Ісламська держава в перші ж роки свого проголошення. В своїй основі Ісламська держава має релігійну складову, яка потребує прояснення. Релігієзнавчий аналіз надасть можливість зрозуміти механізми, які використовують терористи для рекрутування нових адептів та виправдання своїх злочинів. Ця інформація може допомогти виробленню заходів з протидії цим деструктивним явищам.

Дослідженням так званої Ісламської держави займається чимало авторів. Зокрема, це М. Адамова, А. Атван, М. Баконіна, К. Бланшо, И. Бурганова, Х. Гамбір, З. Гульмохамад, А. Зелін, І. Кфір, Е. Ланчовичина, Е. Салтман, Г. Стансфілд, М. Стишинський, Є. Тесленко, А. Федорченко, А. Хашим.

Так, М. Адамова досліджує прояви терористичної діяльності ІДІЛ [1]. М. Баконіна вивчає ідею халіфату Ісламської держави [2]. І. Бурганова намагається знайти засоби нівелювання впливу ІДІЛ [3]. М. Стишинський засобами лінгвістичного аналізу вивчає джихадістську пропаганду [4]. Е. Тесленко окреслює основні риси ІДІЛ як політичного феномену [5]. А. Федорченко досліджує сутнісні аспекти Ісламської держави [6]. А. Атван присвячує зусилля проясненню питання використання Ісламською державою новітніх медіа [7]. К. Бланшо піднімає питання впливу Ісламської держави на політику США [8]. Х. Гамбір аналізує засоби пропаганди ІДІЛ [9]. З. Гульмухамад вивчає динаміку розвитку ІДІЛ [10]. А. Хашим досліджує політичні трансформації Ісламської держави [11]. Е. Ланчовичина вивчає економічні фактори, що впливають на діяльність Ісламської держави [12]. І. Кфір аналізує питання групової ідентичності в ІДІЛ [13]. Е. Салтман приділяє зусилля осмисленню специфіки сучасного джихадізму [14]. Г. Стансфілд прогнозує політику Великої Британії щодо Ісламської держави [15]. А. Зелін досліджує конкуренцію між ІДІЛ та Аль–Каїдою за право очолити джихадістський рух [16].

Отже, основні роботи дослідників даної тематики присвячено політичному, економічному та ідеологічному аспектам Ісламської держави. Релігієзнавчі аспекти діяльності Ісламської держави поки що є маловивченим науковим питанням.

Мета нашого дослідження полягає в отриманні даних щодо релігійної основи діяльності терористичної організації «Ісламська держава». Досягти цю мету ми вважаємо за доцільне за допомогою таких філософських методів, як аналіз та феноменологія.

Виклад основного матеріалу нашого дослідження почнемо з питання причин успіху популярності ідей джихадізму в країнах Близького Сходу. Ми вважаємо, що цьому сприяла криза світських ідеологій в мусульманських країнах кінця XX століття. Соціалізм, панарабізм, націоналізм тощо – всі ці ідеології продемонстрували свою слабкість та нездатність компенсувати те відчуття вторинності, які відчували мусульманські народи Близького Сходу по відношенню до народів Західної цивілізації. Свого часу салафітські антиколоніалістські рухи заклали підвалини повернення мусульман до первинного ісламу в якості їхньої відповіді Заходу. Джихадізм початку XXI століття розвинув ці ідеї та вивів їх на принципово новий рівень.

Нагадаємо, що джихадістська організація «Ісламська держава» (ІД) носила до 2014 р. назву «Ісламська

держава Іраку і Леванта» (ІДІЛ) та була утворена у 2006 році в Іраку різними ісламістськими угрупуваннями, частина з яких мали безпосереднє відношення до Аль–Каїди. Дослідники характеризують ідеологію ІДІЛ як «жорстоку версію салафізму, яка закликає застосовувати насильство, щоб установити ідеальне суспільство, засноване на їхньому розумінні ісламу» [1, с. 267].

З проголошенням ІД, джихадісти вперше отримали територію, де ніхто не може обмежити їхні намагання втілити в життя те, що вони прагнуть. І вони почали втілювати в життя свої прагнення. Вчені так характеризують те, що відбувається в Ісламській державі: «Їх стратегія – тотальний терор і контроль, який стосується всіх сфер людського буття від сімейного життя до культури, від економіки до права. Ця стратегія припускає публічні страти, легалізує рабство, етнічні та конфесійні чистки» [2, с. 117].

Виправдовують ці злочинні дії керманичі Ісламської держави релігією, а саме настановами салафітської версії ісламу. Релігія виступає в їхній діяльності головним стрижнем. Це проявляється, наприклад в тому, що в якості законів в ІД діє шаріат. Або в тому, що пропагандистські звернення Ісламської Держави роблять в формі традиційної для ісламу релігійної проповіді (хутба) Як пише М. Стишинський, хутба є однією з найдавніших форм наративу в мусульманському світі [4, с. 158]. Зазвичай її здійснює імам під час п'ятничного богослужіння або у свята. Дана проповідь структурно має дві частини: спочатку імам читає коранічні вірші, стислі молитви та робить релігійні заклики; в другій частині він веде мову про духовні цінності та соціальні проблеми, згадуючи доречні слова Мухаммада та приклади з його життя.

Структуру хутби використовував свого часу в пропагандистських зверненнях Усама бен Ладен. Лідер Аль–Каїди розпочинав свої виступи з таких посилань до релігії, як фрази: «В ім'я Бога Славного і Милосердного», «Хай буде мир з тими, хто йде правильним шляхом». Таким чином він намагався виставити свої заклики до вбивств в якості таких, що відповідають волі Аллаха. З цією ж метою він наводив у своїх виступах вихоплені з контексту фрази Корану, які нібито дозволяють теракти та навіть наголошують про необхідність їхнього скоєння для мусульман. «Аль–Каїда» ефективно експлуатувала можливості засобів масової інформації, продукуючи аудіовізуальні звернення, які транслювали арабські супутникові канали та інтернет–сайти. Ісламська держава розвинула цей сегмент діяльності ще активніше. Її пропагандисти активно використовують сучасні форми комунікації, на кшталт соціальних медіа. Як не дивно, але заклики повернення до середньовічних форм релігійного життя та стосунків у суспільстві можна цілком вдало просувати шляхом надсучасних технологій.

Цікаво проаналізувати процедуру проголошення Ісламської Держави. Воно було представлено в підкреслено релігійному дусі. Лідер ІДІЛ Абу Бакр аль–Багдаді зробив це в священний для мусульман місяць Рамадан. Він був вдягнений у сакральний одяг, проголошення відбулось на подіумі в головній мечеті Мосула. Виступаючи, Абу Бакр аль–Багдаді розпочав свою промову з релігійних закликів і цитат, а після короткої перерви повів мову про джихад, встановлення ісламських цінностей та відновлення халіфату. Ці слова аль–Багдаді супроводжував цитуваннями Корану та хадісів [4, с. 160]. Додамо до цього, що проголошений халіфом під ім'ям Ібрагім, аль–Багдаді стверджує, що він нібито є нащадком пророка Мухаммада.

Джихадісти в своїй закликах до терактів постійно використовують слова, що несуть в собі релігійні конотації. Так, жертв своїх терактів вони називають такими термінами, як: «хрестоносці», «диявол», «грішники», «відступники», «вороги Аллаха» [4, с. 159]. Прославляючи смертників, джихадісти порівнюють їх із знаменитими мусульманами минулого, які жертвували своїм життям за віру. Коли джихадісти підбурювали мусульман до теракту проти карикатуристів Charlie Hebdo, вони поширювали такі заклики: «Якщо ми не помстимося за Пророка, ми ніколи не дізнаємося благоденства» [4, с. 163].

Проголосивши теократичну державу в якості спадкоємця заснованої Мухаммадом держави, терористи ІДІЛ зробили те, на що їхні попередники не наважувалися. Навіть бен Ладен казав про халіфат в якості далекої перспективи. Проголошенням в 2014 році Ісламської держави ватажки ІДІЛ привернули на свій бік багатьох мусульманських радикалів, запропонувавши мусульманам всього світу вкрай спокусливу ідею. По–перше, зникнення великої мусульманської держави перших халіфів, які були найближчими прибічниками Мухаммада, розглядається в ісламі як велика історична несправедливість. По–друге, відновлення давнього халіфату з усіма його ортодоксальними законами та правилами життя розцінюється багатьма мусульманами як єдина можливість подолати проблеми сучасних суспільств. Чимало мусульман вважає, що введення законів і правил життя, які діяли при Мухаммаді і праведних халіфах, здатне забезпечували добробут і велич умми. Як пише А. Федорченко, «В свідомості мільйонів сунітів халіфат уявляється унікальним ісламським інститутом, здатним викорінити всі прояви державного непотизму, захистити мусульманську громаду від іноземної політичної та економічної залежності і сторонніх релігійних і культурних впливів» [6, с. 177].

Справжній халіфат, а точніше сказати, халіфати, які історично існували на мусульманських землях, зовсім не були ідеальними. Проте це не завадило мусульманським мислителям протягом століть описувати халіфат в якості найкращої форми правління. Як зазначає М. Баконіна, «ідея відродження ілюзорного халіфату, описаного у ал–Маварді або ібн Халдуна, була схвалена всіма ісламістськими ідеологами XX ст.» [2, с. 118]. Після падіння Османської імперії разом з останнім халіфатом провідним елементом ісламістської ідеології стала ідея повернення до халіфату. І терористи ІД втілили цю мрію у життя. За словами А. Федорченко, «в мусульманській традиції і громадській думці халіфат – це позачасова форма універсальної держави, що була надана самим Аллахом. Будь–яка критика халіфатскої державності в ісламському світі розцінюється як страшний гріх» [6, с. 178]. Боротьба Західного світу проти новоявленого халіфату, з точки зору терористів, лише підкреслює, що цей халіфат – справжній.

Як ми бачимо, використання релігійних чуттів віруючих в інтересах тероризму призводить до жахливих результатів. Чимало тисяч людей загинули від діяльності так званої Ісламської держави. Наголосимо, що існування

ІД – це проблема не тільки народів Близького Сходу. Справа в тому, що Ісламська держава претендує на весь світ, зокрема однією з її цілей є «поширення терористичної ідеології серед мусульман Європи» [5, с. 37]. Доля тих людей, які піддалися цій пропаганді, жахлива – деякі з них влаштовують теракти в європейських країнах, інші ідуть в Ірак та Сирію воювати під знаменами Ісламської держави [6, с. 175]. Невипадково свої пропагандистські матеріали «Ісламська держава» видає в тому числі на п'яти європейських мовах. Нажаль, ця пропаганда приносить результат.

На підставі вище зазначеного ми дійшли таких висновків. Криза світських ідеологій в країнах Близького Сходу призвела до ренесансу релігійних уявлень, зокрема до популярності салафітських ідей повернення до первинного ісламу. Своїм прихильникам ці ідеї здаються засобом, який здатен подолати політичні, економічні та духовні негаразди, які склалися в країнах цього регіону.

Популярність салафітських ідей на Близькому Сході вміло використали терористичні організації – спочатку Аль–Каїда, а з 2014 року – так звана Ісламська держава. Їхні ватажки надали своїм політичним та кримінальним прагненням релігійну форму, завдяки чому змогли привернути на свій бік численні людські та фінансові ресурси.

Зокрема, заклики до скоєння терактів джихадісти здійснюють, представляючи їх у формі традиційної мусульманської проповіді (хутба), терористів–смертників виставляють у ролі мучеників за віру, а об'єкти терористичних атак таврують за допомогою негативних релігійно забарвлених образів – «хрестоносці», «грішники», «вороги Аллаха» тощо. Для виправдання вбивств використовується радикалізована релігійна ідея священної війни – джихаду, для закріплення свого панівного становища на захоплених землях, терористи застосовують норми шаріату. Захоплені терористами землі були проголошені територією відновленої теократичної держави мусульман – халіфатом, першим халіфом якого стала людина, що називає себе нащадком пророка Мухаммада.

Як ми показали, наведені вище моменти демонструють, що релігія відіграє надважливу роль в терористичної діяльності Ісламської держави. Вона служить, по–перше, засобом виправдання терористичної діяльності даної організації, по–друге, інструментом рекрутування людських ресурсів для терористичної діяльності, по–третє, засобом підтримки влади в руках керманичів даної терористичної організації.

Список використаних джерел

1. Адамова М. А. К вопросу измерения деятельности террористической организации ИГИЛ как мировой проблемы / М. А. Адамова, С. И. Сергеев // Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2017. – Т.6. – №1. – С.267–270.
2. Баконина М. С. «Идеальный халифат» – салафитская идеологическая революция / М. С. Баконина // Вестник СПбГУ. Серия 13. Востоковедение. Африканистика. – 2016. – №3. – С.116–126.
3. Бурганова И. Н. Нивелирование ИГИЛ со стороны национального государства / И. Н. Бурганова // Успехи современной науки и образования. – 2017. – Т.4. – №1. – С.153.
4. Стышинский М. Джихадистская пропаганда в Интернете и социальных медиа / М. Стышинский // Политическая лингвистика. – 2016. – №5. – С.158–164.
5. Тесленко Е. С. Феномен «ИГИЛ» / Е. С. Тесленко, Н. Н. Пеструилова // Виктимология. – 2015. – №1 (3). – С.34–39.
6. Федорченко А. В. Феномен «Исламского государства» / А. В. Федорченко, А. В. Крылов // Вестник МГИМО. – 2015. – №2 (41). – С.174–183.
7. Atwan A. B. Islamic state: The digital caliphate. – Univ of California Press, 2015.
8. Blanchard C. M., Humud C. E. The Islamic State and US Policy // Current Politics and Economics of the United States, Canada and Mexico. – 2016. – T.18. – №4. – P.23– 29.
9. Gambhir H. K. Dabiq: The strategic messaging of the Islamic State // Institute for the Study of War. – 2014. – Vol.15. – P.12–17.
10. Gulmohamad Z. K. The Rise and Fall of the Islamic State of Iraq and Al–Sham (Levant) ISIS // Global security studies. – 2014. – Vol.5. – №2. – P.10–15.
11. Hashim A. S. The Islamic State: From al-Qaeda Affiliate to Caliphate // Middle East Policy. – 2014. – T.21. – №4. – P.69–83.
12. Ianchovichina E. Economic Effects of the Syrian War and the Spread of the Islamic State on the Levant / E. Ianchovichina, M. Ivanic // The World Economy. – 2016. – T.39. – №10. – P.1584–1627.
13. Kfir I. Social identity group and human (in) security: The case of Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL) // Studies in Conflict & Terrorism. – 2015. – T.38. – №4. – P.233–252.
14. Saltman E. M. Islamic state: The changing face of modern jihadism / E. M. Saltman, C. Winter. – London: Quilliam Foundation, 2014. – P.1–71.
15. Stansfield G. The Islamic State, the Kurdistan Region and the future of Iraq: assessing UK policy options // International Affairs. – 2014. – T.90. – №6. – P.1329–1350.
16. Zelin A. Y. The war between Isis and Al–Qaeda for supremacy of the global jihadist movement // The Washington Institute for Near East Policy. – 2014. – T.20. – №1. – P.1–11.

References

1. Adamova M. A. K voprosu izmereniya deyatel'nosti terroristicheskoy organizatsii IGIL kak mirovoy problemy / M. A. Adamova, S. I. Sergeyev // Azimut nauchnykh issledovaniy: ekonomika i upravleniye. – 2017. – T.6. – №1. – S.267–270.
2. Bakonina M. S. «Ideal'nyy khalifat» – salafitskaya ideologicheskaya revolyutsiya / M. S. Bakonina // Vestnik SPbGU. Seriya 13. Vostokovedeniye. Afrikanistika. – 2016. – №3. – S.116–126.
3. Burganova I. N. Nivelirovaniye IGIL so storony natsional'nogo gosudarstva / I. N. Burganova // Uspekhi sovremennoy naui i obrazovaniya. – 2017. – T.4. – №1. – S.153.
4. Styshinskiy M. Dzhikhadistskaya propaganda v Internete i sotsial'nykh media / M. Styshinskiy // Politicheskaya lingvistika. – 2016. – №5. – S.158–164.
5. Teslenko E. S. Fenomen «IGIL» / Ye. S. Teslenko, N. N. Pestruilova // Viktimologiya. – 2015. – №1 (3). – S.34–39.
6. Fedorchenko A. V. Fenomen «Islamskogo gosudarstva» / A. V. Fedorchenko, A. V. Krylov // Vestnik MGIMO. – 2015. – №2 (41). – S.174–183.
7. Atwan A. B. Islamic state: The digital caliphate. – Univ of California Press, 2015.
8. Blanchard C. M., Humud C. E. The Islamic State and US Policy // Current Politics and Economics of the United States, Canada and Mexico. – 2016. – T.18. – №4. – P.23– 29.
9. Gambhir H. K. Dabiq: The strategic messaging of the Islamic State // Institute for the Study of War. – 2014. – Vol.15. – P.12–17.
10. Gulmohamad Z. K. The Rise and Fall of the Islamic State of Iraq and Al–Sham (Levant) ISIS // Global security studies. – 2014. – Vol.5. – №2. – P.10–15.
11. Hashim A. S. The Islamic State: From al-Qaeda Affiliate to Caliphate // Middle East Policy. – 2014. – T.21. – №4. – P.69–83.
12. Ianchovichina E. Economic Effects of the Syrian War and the Spread of the Islamic State on the Levant / E. Ianchovichina, M. Ivanic // The World Economy. – 2016. – T.39. – №10. – P.1584–1627.
13. Kfir I. Social identity group and human (in) security: The case of Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL) // Studies in Conflict & Terrorism. – 2015. – T.38. – №4. – P.233–252.
14. Saltman E. M. Islamic state: The changing face of modern jihadism / E. M. Saltman, C. Winter. – London: Quilliam Foundation, 2014. – P.1–71.
15. Stansfield G. The Islamic State, the Kurdistan Region and the future of Iraq: assessing UK policy options // International Affairs. – 2014. – T.90. – №6. – P.1329–1350.

16. Zelin A. Y. The war between Isis and Al–Qaeda for supremacy of the global jihadist movement // The Washington Institute for Near East Policy. – 2014. – T.20. – №1. – P.1–11.

Nesprava M. V., *PhD in Philosophy, associate professor, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Ukraine, Dnipro), n.nesprava@gmail.com*

Terrorist organization «Islamic State»: religious aspect

Obtaining data on the religious component of the Islamic State activity by methods of analysis and phenomenology is the purpose of this study. The leaders of the so–called Islamic state gave religious shape to their political and criminal aspirations that enabled them to get a lot of human and financial resources. In particular, they present their calls for the commission of the jihadist attacks as a religious sermon (khutbah), give suicide bombers names of martyrs for faith, show objects of terrorist attacks as «enemies of Allah». To justify the killings, Islamic State terrorists use radicalized idea of the sacred war (jihad). Land occupied by the terrorists was proclaimed the territory of the restored theocratic state of Muslims (caliphate). All these points demonstrate that religion plays a vital role in the terrorist activities of the Islamic state. This organization uses religion in three ways. Firstly, Islamic state uses it as a mean of justifying its terroristic activities. Secondly, it applies religion as an instrument for recruiting its human resources. Thirdly, the terrorists hold power in their hands with its help.

Keywords: *Islamic State, ISIS, terrorism, religious studies, Islam, religion.*

* * *

УДК 261.7

Филоненко А. С.,
кандидат философских наук, доцент
кафедры теории культуры и философии науки
философского факультета, Харьковский
национальный университет им. В. Н. Каразина
(Украина, Харьков), afilonenko1968@gmail.com

Богословие и университет: украинский контекст

Доказывается, что государство заинтересовано в богословии, его присутствии в государственном университете. Приведены аргументы в пользу тезиса, что публичная сфера только страдает от того, что она опасается присутствия в ней серьезных религиозных дискуссий. Выявлено, что университет находится в кризисном состоянии по многим причинам, но в том числе – и потому, что в нем нет богословия. Доказывается, что состояние отношения Церкви и культуры, в котором сейчас находится современная Церковь, ее специфическое положение в пост–атеистическом обществе и, в общем–то, в европейском постсекулярном таково, что судьба ее миссии в мире существенно зависит от состояния богословия в университете. Развитие богословской рефлексии в университете напрямую связано не с задачей восполнения идеологического вакуума, а с устремлением гуманитариев сохранить человечность постмодерного общества. Возможность участия богословов в университетском дискурсе определяется тем, что теология использует язык современной философии, а именно – феноменологии и герменевтики.

Ключевые слова: *высшее образование в Украине, теология, пост–секулярность, постсекулярная культура.*

(стаття друкується мовою оригіналу)

В последние годы активизировалась академическая дискуссия о целесообразности преподавания теологии в светских высших учебных заведениях Украины. Законодательные изменения 2014 года, направленные на преодоление дискриминации духовного образования, вновь поставили вопрос о границах возможного взаимодействия научного и религиозного знания, теологии и философии. Эта дискуссия является свидетельством наличия специфической постсекулярной ситуации в украинской культуре.

Задачей статьи является анализ возможности присутствия православного богословия в украинском университете.

Теме «Церковь и общество», взятой в регистре «богословия в университете», при любом развитии не избежать апокалиптического тона, акцентирующего тревогу по поводу конечности и кризисности несущих столпов европейской культуры. Многими томами исчисляются вариации на тему «постхристианской цивилизации», с одной стороны, и рассеяния «публичной сферы» и «гражданского общества», с другой. «Конец университета и богословия» уже вполне привычно вчитывается в апокалиптический ряд «конца религии», «конца истории», «конца метафизики, науки и искусства» и, в «конце концов», «конца человека». Особенно ясно это «никогда» и эти «похороны» раскрываются в посттоталитарном пространстве, где секуляризация вполне рационально дошла до воинствующего безбожия, публичная сфера и гражданское общество – разрушены, а богословие, так и не войдя в корпус университетского дореволюционного знания, оказалось вытесненным из культурного пространства как такового. И если западное богословие запечатало эти финалистские тревоги в формулу «богословия смерти Бога», то опыт посттоталитарного общества свидетельствует о своевременности «богословия воскресения», рождающегося удивлением перед чудом хрупкой возобновляющейся подлинности.

«Нас почитают умершими, но вот, мы живы» (2 Кор 6:9). Эти апостольские слова напоминают о неуместности радикальной восприимчивости ко многим впопыхах объявленным «смертям», но, с другой стороны, не дают оснований и для триумфализма, абсолютизирующего прежний, дототалитарный опыт церковно–государственной «симфонии» и игнорирующего не только этический пафос новой культурной апокалиптики, но и живительный опыт мученичества и рассеяния. Именно о хрупкости подлинного, совершающегося в немощи и созидающего культуру, и должна свидетельствовать Церковь. О том, что тревоги о конце чего–либо важного не только не тождественны летальному исходу, но и означают большее – его жизнь вне микрофизики человеческой власти, которая следует логике невозможного, или чуда.

Прежде чем исследовать формы присутствия богословия в университете, нужно прояснить позиции по предварительному вопросу: «Необходимо ли это присутствие?», поскольку не приходится ожидать однозначного ответа ни со стороны Церкви, ни со стороны общества, ни со стороны государства. Каждая сторона описывается целым спектром мнений, который схематически можно представить следующим образом.

Позиция Церкви определяется с одной стороны, необходимостью свидетельства, евангельским требованием быть в мире, но не от мира, пониманием, что роль Церкви в том, чтобы вдохновлять людей идти в мир и этот мир преобразовывать, но с другой, в признании того, что православное богословие традиционно ограничивалось стенами духовных академий и даже в православном государстве, Российской Империи, не присутствовало в университете. Опыт двадцатого века – отделенности Церкви от государства, государственной политики воинствующего атеизма и Церкви в диаспоре, общества, испытавшего крайние пределы секуляризации, – радикально изменил контекст церковного свидетельства, и позиция традиционного